

Kazakistan'ın emek piyasasına güncel bir bakış

Ayhan Gençler¹

Recep Seymen²

Arif Akbaş³

Özet

Bu çalışmada, Kazakistan'ın emek piyasasının yapısı ve bu bağlamda gelişen işgücü incelenmektedir. Kazakistan zengin kaynakları ve potansiyeli nedeniyle dünyada emek hareketliliğinin aktif olduğu bir ülkedir. Ülke, bağımsızlığını kazandığı 90'lı yıllardan itibaren sosyal ve ekonomik bir değişim/dönüşüm geçirmiştir. Bu sürecin sonunda, merkezi devlet ekonomisi yerine nispeten de olsa serbest piyasa ekonomisi benimsenmiş ve özelleştirme ile yapısal reformlar yapılmaya başlanmıştır. Küresel ekonominin derin bir resesyon yaşadığı dönemde kuşkusuz bundan Kazakistan'ın çalışma hayatı da etkilenmektedir. Modern Kazakistan'ın çalışma hayatı ülkemizde yeterince bilinen bir konu değildir. Bu çalışmamızda, emek piyasasının güncel operasyonel verileri analiz edilmekle birlikte; işçi ücretleri, sosyal güvenlik ve değişen emek göçü profilinin karakteristiği açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kazakistan; Kazakistan emek piyasası; Orta Asya ülkeleri; işgücü profili, emek göçü

A contemporary overview labour market of Kazakhstan

Abstract

In this study, the structure of Kazakhstan's labor market and workforce development are examined in this context. Kazakhstan is rich in resources, and active because of the potential mobility of labor is a country in the world. Country gained its independence in the 90's from the social and economic change / transformed. At the end of this process rather than the central state's economy, albeit a relatively free market economy, privatization and structural reforms are adopted and have been started. A deep recession in the global economy experienced a period of Kazakhstan, of course, it also affected the world of work. Kazakhstan is not a familiar topic in modern working life enough in our country. Although it is the analysis of operational data in this context, the current labor market, workers' wages, social security and the changing profile of the characteristics of labor migration are explained.

Keywords: Kazakhstan; Kazakhstan labour market; Central Asia; workforce profile; labour migration

¹ Doç. Dr. Trakya Üniversitesi İİBF Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

ayhangencler@trakya.edu.tr

² Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

reseymen@yahoo.com

³ Türkiye İstatistik Kurumu

beyazarifakbas@hotmail.com

Giriş

Kazakistan'ın yirmi birinci yüzyılın büyük devletlerinden birisi olacağı konunun uzmanı çok sayıda kişi tarafından dile getirilmektedir.⁴ Arazi olarak Avrupa Birliğine eş bir toprağa sahip olan bu ülke, Orta Asya'nın jeoekonomik yapısında merkezi bir konumdadır. Tarım bakımından potansiyeli yüksek olup zengin doğal kaynaklara da sahiptir. Kazakistan için aynı zamanda, oldukça gelişmiş bir sanayi varlığından da rahatlıkla söz edilebilir. Ağır sanayi tesisleri ve altyapısı ise SSCB'den kalan bir mirastır. Günümüzde birçok devlet, söz konusu zengin potansiyeli görerek Kazakistan'ın sanayi tesislerini modernize etmek için değişik düzeylerde yatırımlar yapmaktadır. 1991–2006 yılları arasında Kazakistan ekonomisine doğrudan yapılan yabancı yatırım tutarı da bu çerçevede 13 milyar doları aşmıştır. (Фомин, 2006: 7) Dünya Bankası verilerine göre de 2006 yılından 2010'a Kazakistan'a yapılan doğrudan yabancı yatırım tutarının 49,16 milyar doları bulunduğu görülmektedir. (World Bank; <http://www.worldbank.org.kz/> Erişim tarihi: 23.12.2011)

Doksanlı yıllardan itibaren serbest piyasa ekonomisine yönelik, yeni bir yapılanma gerekliliğini doğururken, ekonomide de bazı alanlarda eksikliklerin olduğu görülmeye başlanmıştır.⁵ SSCB'den geriye kalan eskimiş sanayi yapısı ve geleneksel tarım ekonomisine dayalı olan Kazak toplumu, yeni dönemde çevreden merkeze, klasik bozkır yaşantısı yerine daha yoğun eğitim süreci gerektiren türdeki çalışma alanlarına geçiş zorunluluğu duymaya başlamıştır. Ancak sanayi alanında yapılan yeni yatırımlara paralel olarak ekonominin gerek duyduğu nitelikli işgücünün varlığından bahsedilmesi ise son derece güçtür.

Kazakistan'ın bağımsızlığı sonrasında istihdam ve göç alanında da yeni gelişmeler görülmektedir. İstihdamda Kazak kökenli olanların diğerlerine göre tercih edilir olarak işe yerleştirilmeye yönelmesi,⁶ ülkedeki nitelikli işgücünü oluşturan Rus kökenli vatandaşlarda küskünlüğe ve bunun sonucu olarak da anavatanlarına yönelik göçün hızlanmasına yol açmıştır. (Гайдар, 2010: 347–348)

Bu çalışmada, Sovyetler Birliği sonrası dönemde Kazakistan ekonomisi içinde emek piyasasının mevcut durumu irdelenerek, işgücü sorunlarına dair yaşanmakta olan güncel sorunlar üzerine odaklanılmaktadır.

⁴ Bu konuda bkz: The Economies of Kazakhstan and Uzbekistan (Former Soviet South Project) by Michael Kaser (Dec 1997) ve Kazakhstan's Dynamic Economy: A Business and Investment Review (Business & Investment Review) by Marat Terterov (Nov 1, 2006) ile Kazakhstan's New Economy: Post-Soviet, Central Asian Industries in a Global Era by Jay Nathan (Aug 15, 2011) isimli çalışmalar.

⁵ Sovyet döneminde Kazakistan'da yaşayan Rus, Alman vb. milletler merkezi ve gelişmiş şehirlerde çalışırken Kazaklar; çoğunlukla daha az teknik beceri gerektiren kırsal kesimde yoğun olarak çalışmıştır.

⁶ Akraha, çıkar ağları ve 'cüz' denen klan ilişkileri çalışma hayatında önem kazanmıştır.

1. Sovyetler Birliği sonrası Kazakistan emek piyasasında yaşanan gelişmelere genel bakış

Son yirmi yılı aşan sürede küresel alanda meydana gelen en önemli gelişmelerden birisi Sovyetler Birliği'nin dağılmasıdır. Sovyetler Birliği sonrasında bu topraklar üstünde 10'dan fazla bağımsız devlet kurulmuştur.⁷ Bu süper gücün dağılma süreci ise son derece süratli gerçekleşmiştir. Sovyet sisteminin oluşturduğu birbirini tamamlayıcılık esasına dayalı yapılanma organizasyonu⁸ dağılma sonrasında çeşitli yapısal problemler doğurmuştur. Eski Birlik ülkeleri arasında koordinasyonun tesis edilememesi fabrikaların ürünsüz, üreticilerin müşterisiz kalması gibi sorunlar, ekonomik alandaki sorunların bir anda büyümesine ve aralarındaki ekonomik bağlarında hızlı çözülmesine yol açmıştır. (БАНДМАН, 1996: 20)

Sovyet cumhuriyetlerinin emek piyasalarında da üretim ilişkileriyle paralellik arz eden etnik çeşitlilik, bir Sovyet politikası olarak oluşturulmuş olup etkileri bugüne kadar sürmüştür. Sovyetler döneminde emek yapısını belirleyen ve planlayan nomenklaturanın⁹ çöküşle birlikte fonksiyonunu yitirmesine karşılık, yeni dönemde nomenklatura yerine üniter yapıya uygun olarak oluşan üst sınıf idareciler, etnik köken gözetilerek seçilmeye başlanmıştır. Hemen tüm Sovyet sonrası cumhuriyetlerde etnik çatışmalara yol açan etnik ilişkilerin de gün geçtikçe kötüleştiği söylenebilir.¹⁰ (ШЕПЕТОВ, 2003: 181)

Sovyet cumhuriyetlerinde Rus diline karşı ayrımcılığın toplumsal etkileri de artmış olup, Sovyet sisteminin çöküşünün etkileri de, zengin ve yoksul kitleler açısından birbirinden farklı sonuçlar doğurmuş, umutsuzluğa düşen geniş kitleler göç yolunu tercih etmek durumunda kalmışlardır. Bu durum, bağımsızlıklarını elde eden cumhuriyetler arasında mülteci sorununu da beraberinde getirmiştir. Benzer durum, emek piyasası için de gerçekleşmiştir. Yaşanan gelişmelerle, ülkeler arasındaki iş amaçlı göç hacminin yüksek düzeylerde gerçekleşmesi sonucuyla karşılaşmıştır. Tüm bu toplumsal ve siyasi gerginlikler, 90'lı yıllarda bu ülkeler ve özellikle Kazakistan için bir ekonomik kriz haline dönüşmüştür. (Терещенко, 1993: 126)

Dağılma ertesinde yaşanan ekonomik krizle birlikte Kazakistan emek piyasasında da ciddi sorunlarla karşılaşıldığı görülmektedir. Söz konusu dönemde demografi uzmanlarına göre nüfusun en az %10'u açlık sınırının altında yaşamak zorunda kalmış, yoksulluğun etkisi

⁷ SSCB ardılı devletler bugün itibarıyla (2012) 15 tane'dir. Bu ülkeler: Rusya, Beyaz Rusya, Ukrayna, Moldova, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan, Estonya, Litvanya, Letonya.

⁸ Örneğin; pamuğun Kazak SSC'de yetişirken, dokuma fabrikalarının Özbek SSC'de kurulması gibi.

⁹ Merkezi yönetim zamanında idari yöneticilerin, teknokratların isimleri yazılarak bir liste oluşturulurdu. Tüm kararları bu listede yer alan kişiler verirdi. Bu sınıfa 'nomenklatura' adı verilmiştir. Bu konuda bkz. Olivier Roy, (2009), "Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi", Metis Yayınları, İstanbul.

¹⁰ Orta Asya'da ekonomik nedenlere dayalı etnik çatışmaların varlığından söz edebiliriz. En son Kırgızistan olaylarında (Nisan 2010) yine temelde ekonomik sebeplere dayalı olmakla birlikte etnik çatışmalar çıkmıştır. Kırgızistan'ın ticaret hayatında Özbekler oldukça etkilidir. Kırgızlar da bu yüzden Özbeklere "Orta Asya'nın Yahudisi" demektedirler. Kırgız pazarlarında Özbeklerin etkili olması Kırgızları kızdırmıştır. Çıkan olaylar neticesinde 150 civarında Özbek ölmüştür.

bazı bölgelerde çok daha şiddetli hissedilmeye başlanmıştır. Bu sürece çevresel öneminde yeteri kadar hassasiyet gösterilmemesi olumsuzlukların artışına neden olmuştur. Örneğin, çevre kirliliğinin yoğun olarak yaşandığı Aral Gölü çevresinde tuz oranının artışıyla birlikte tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde yaşanan düşüşe paralel olarak, yoksul sayısının 300.000 ile 1.000.000 civarına ulaştığı ileri sürülmektedir. Bu bağlamda, doksanlı yıllarda bölgesel dengesizlikler ve istihdam, en önemli sorun alanı olarak görülmektedir. (1.Статистический пресс-бюллетень, №3.- Алматы: Казинформцентр, 1994)

Yoksulluk sadece bölgesel olmayıp, ülke genelinde çok etkili olmuştur. Örneğin ülke bütününde 1993'te devletin resmi rakamlarına göre %10 olarak açıklanan yoksulluk oranının %50'yi bulduğu tahmin edilmektedir. (1.Статистический пресс-бюллетень, №3.- Алматы: Казинформцентр, 1994)

Kazakistan'ın istihdam oranı, bağımsızlığın ilk yıllarında Rusya Federasyonu'ndan da bazı yönlerden ayrılmaktadır. Örneğin 1989 yılında ülkenin işgücündeki Müslümanların (Tatarlar hariç %70,6'sı kırsal kesimindedir.) tarım sektöründe istihdam oranı¹¹ %48'dir. (Uludağ, 1992: 281) İşgücünün sektörel dağılımında Kazaklar¹² için tarımın baskın karakteri de yaşam standartlarının düşük olmasını beraberinde getirmiştir.¹³ (Бейсенов, 1993: 123)

2. Kazakistan'daki emek piyasası

Kazakistan, BDT¹⁴ (Bağımsız Devletler Topluluğu) ülkeleri arasında, Rusya hariç, tek net emek göç alıcı ülke konumundadır. Analistlere göre net göç alışının Kazakistan'ın hammadde üretimini sağlayan sektörlerin dışındaki alanlarında geliştirilmesi yönünde sağladığı çabaların bir yansıması olarak, katma değeri yüksek mal ve hizmetlerin üretimine de önem verilmesi (Zorlu, 2008: 12) ve bunların yeni istihdam olanakları yaratmasından kaynaklanmaktadır.

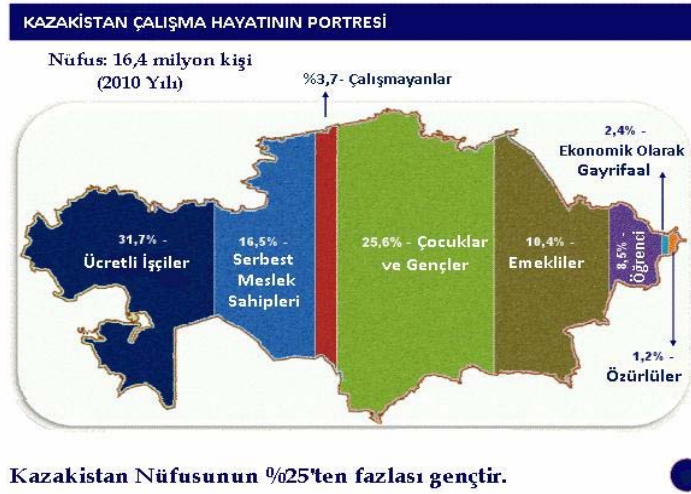
¹¹ Источник, (1991), "Статистический сборник по отдельным показателям всесоюзных переписей населения 1939, 1959,1970, 1979, 1989 гг. Алма-Ата, р.76

¹² 1989'da Kazakistan'da Kazakların nüfus içindeki oranı %39,7 olup 6.500.000 kişidir. (Uludağ, 1992: 280)

¹³ 1994 yılı mayıs ayı itibariyle Kazakistan genelinde ortalama asgari ücret 560 Tenge'dir. Asgari ücret ortalama aylık 560 Tenge iken kırsal kesimde gelir 257 Tenge'ye kadar düşmektedir. 1994 yılında 4 kişilik bir ailenin ortalama geçim masrafının 1170 Tenge olduğu düşünüldüğünde, ücretlerin yaşam standartını asgari düzeye dahi getirmekten uzak olduğu net şekilde görülmektedir.

¹⁴ 1991 yılında Belovejskaya Puşsa'da Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya Bağımsız Devletler Topluluğu'nun oluşturulması anlaşmasını imzalamışlardır. 1993 yılında ise BDT'ye Gürcistan ve sonra sırasıyla; Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Özbekistan, Tacikistan, Rusya Federasyonu ve Ukrayna gibi devletler "de facto" dâhil olmuştur. (Sodruzhestvo Nezavisimih Gasudarstv, <http://www.in.mid.ru/ns-rsng.nsf/8c21fbc45f12ec6d432569e700419ef3/c5363bace1a0db03c3257235004505e5?OpenDocument> Erişim tarihi: 30.12.2011)

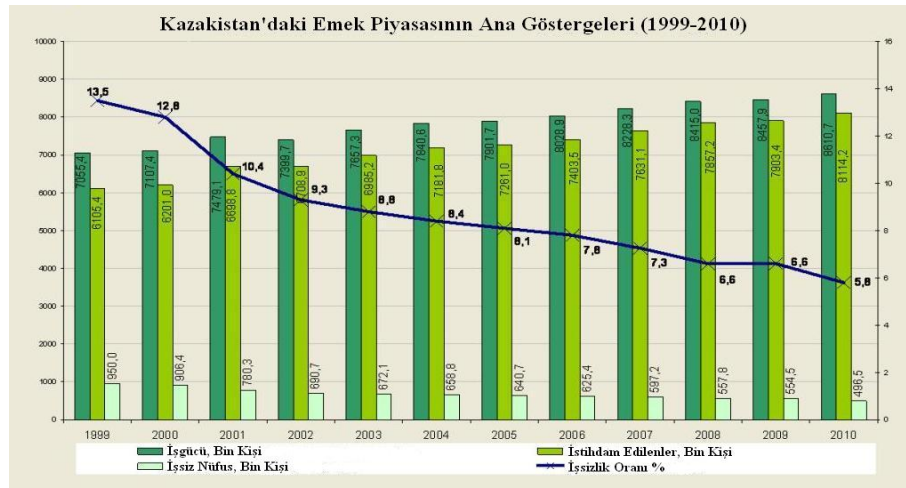
Grafik 1

Kaynak: Министерство труда и социальной защиты населения. (2011), “Республики Казахстан у. Современное состояние рынка труда в Республике Казахстан и меры по обеспечению занятости целевых групп населения”, Астана, п.2

Kazakistan'ın emek piyasasının, 1999–2010 yılları arasındaki verilerine göre işgücünün ve istihdamın pozitif gelişim içinde olduğu, bunun sonucu olarak da işsizlik oranının ve sayısının azaldığı görülmektedir. Özellikle Grafik 2'de belirtilen 1999 yılı değerinin yüksekliği bağımsızlık sonrası ekonomik alanda yaşanan çözülme ve yeniden yapılanma sürecinin emek piyasalarında yarattığı sarsıntı sonucu artan işsizlik ve istihdamdaki daralmanın olumsuz boyutunu yansıtmaktadır. Ancak 1999 yılından sonra ise emek piyasalarında sürekli pozitif gelişme gözlenmektedir.

Grafik 2

Kaynak: Kazakistan Cumhuriyeti İstatistik Kurumu verileri kullanılarak hazırlanmıştır. www.stat.kz (Erişim tarihi: 08.12.2011)

Yukarıdaki grafikte de görüleceği üzere Kazakistan'daki işsizlik oranı son on yılda düzenli olarak düşüş kaydetmiştir. 1999 yılı için %13,5 olan işsizlik oranı 2009 yılında %6,6'ya kadar gerilemiş olup 2010 yılı Ağustos ayında %5,7 düzeyindedir. 1999'da 950 bin

ve 2004'te 658,8 bin kişi olarak gerçekleşen işsiz sayısı 2010 yılında 496,5 bine gerilemiştir. İstihdam edilenlerin sayısında da düzenli olarak artış kaydedildiği (%32) görülmekte olup, 1999 yılında yaklaşık 6,1 milyon kişi düzeyindeki istihdam sayısının düzenli bir artışla 2010 yılına gelindiğinde 8,1 milyon kişiyi aştığı görülmektedir. Geçen on iki yıllık sürede istihdam edilen kişi sayısı iki milyon civarında artmıştır.

8 Haziran 2010 tarihinde Kazakistan emek piyasasının düzenlenmesine dair (Devlet programını oluşturmak için) yeni başkent Astana'da bir dizi konferanslar düzenlenmiştir. "Küresel kriz ve krizin aşılmasına yönelik Kazakistan Ulusal Programı" isimli bu konferansta Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, emek piyasasının sorunları ve sosyal güvenlik meseleleri hakkında hazırlanan bazı raporları kamuoyuna sunmuştur. Bu konferansta alınan temel iki karar kapsamında; işsizliğin azaltılmasının ve çalışanların sosyal güvenlik kapsamına dâhil edilmelerinin sağlanması (Saidov, 2010: 7), öncelikli hedefler olarak ortaya konmuştur. Bu kapsamda sosyal huzursuzlukların azaltılması için işsizliğin azaltılması gerektiği, sosyal güvenlik kapsamının olabildiğince çalışanlar önceliğinde yayılmak istenmesinin de ekonominin kayıtdışı faaliyetlere yönelmesinin önüne geçilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Kazakistan yetkilileri bu yaklaşım ile ekonominin yeniden yapılanma sürecinde hızlı artış göstermesi olası olabilecek enformel sektör yönelimini daha başlangıçta kontrol altına almak yaklaşımını kavramak istediği anlaşılmaktadır.

Bu çerçevede de 2020 yılını içeren stratejik bir plan hazırlanması amaçlanmıştır. Yurtdışında bulunan 1,2 milyonluk Kazak diasporasının da sürekli içe göç ile ülke emek piyasasına katılımı yönünde ek katkı sağladığı da gözlemlenerek, 2020 yılına kadar işsizlik oranının %5'in altına çekilmesinin ülkenin stratejik hedefleri arasında yer alması gerektiği ileri sürülmüştür. (Saidov A., 2010: 7)

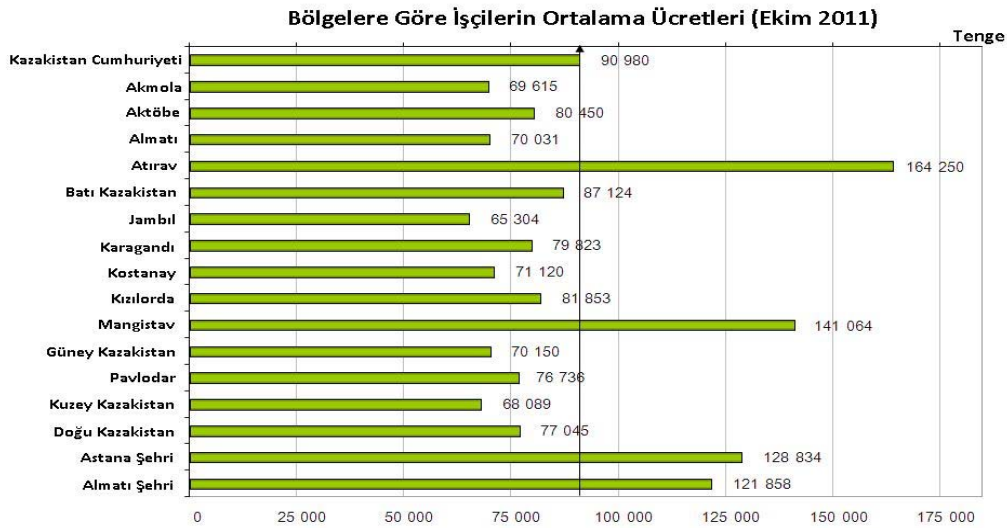
Kazakistan emek piyasasının güncel sorunları özel sektör tarafından da sıklıkla tartışılmakta ve çözümler üretilmeye çalışılmaktadır. Kazakistan Danışmanlık Şirketleri Grubu CEO'su Gulzara Mauletdin, emek piyasasının durumunu; "İşgücü piyasamızın öncelikli talebi; nitelikli personel ve bu kişilere iş sağlayacak olan yeni yatırımcılardır. Ekonomiyi bilenler ilkin mali güç için mali piyasaları yönetmek gerektiğini öğrenmişlerdir. Ve herkes bu gücü doğru kaynaklar için sarf etmelidir. Bu denge çalışan insanların da hayat standardını belirlemektedir. Burada önemli ve öncelikli stratejilerimizin ne olduğuna iyi karar vermeli ve hepimiz bir şeyler yapmalıyız... nerede ne yapacağına ve neden böyle olması gerektiğine karar vermek, yatırımcılara da bir güven sağlayacaktır. Yatırımlar ve piyasa güveni arttıkça Kazakistan'daki işgücü sıkıntıları azalacaktır." şeklinde değerlendirmektedir.

(Вечерние новости, 2010: 18) Kazakistan ekonomisinin olumsuzlukların üstesinden gelmenin yansira yenedünya düzeninin bir ülkenin başarılı olabilmesi için gerek koşullar olan ekonomik ve siyasal alandaki özgürlüklerin önünün açılması gerektiği yönündeki yeni paradigmlar, ülkelerin ancak bu düzenin gereklerine cevap verilebilirliği ölçüsünde başarılı olabilecekleri yönündeki genel kanı, Kazak girişimcileri tarafından da farkındalık içinde ülkenin yeni yapılanmada ekonomik altyapısının da ihtiyaçlara ve beklentilere cevap verebilecek kapsamda oluşturulması gerektiği vurgulanmaktadır.

3. Bölgelere göre ücretler

Çalışma hayatının sağlıklı işleyişine dair en önemli göstergelerden birisi de ücret düzeyleridir. Sovyetler döneminde merkezi devlet yönetiminin herkese eşit miktarda ücret ödeme eğilimi söz konusuydu. Zamanla bu eşitlikçi yapı, insanları tembelliğe teşvik eden bir sürece dönüşmüş ve sistemin çökmesiyle neticelenen gelişmelere katkı sağlamıştır. Sovyetler Birliği döneminde aynı meslek mensuplarına bölgesel farklılıklar gözetilmeksizin; birbirine çok yakın ücret verilmekteydi. Örneğin Almatı'da çalışan bir berber ile Kentav şehrinde çalışan bir berber aynı ücreti almaktaydı. Serbest piyasa ekonomisiyle birlikte ödenen ücretlerde bölgesel düzeyde farklılıklar oluşmaya başlamıştır.

Grafik 3

Kaynak: Kazakistan İstatistik Kurumu verileri kullanılarak hazırlanmıştır. www.stat.kz
(Erişim tarihi: 18.12.2011)

Bölgelere göre (Grafik 3; Düzey 1)¹⁵ ücret gelirlerinin en düşük olduğu yerler Jambıl, Kuzey Kazakistan ve Akmola Eyaletleri olup ortalama ücretler 70.000¹⁶ Tenge'den daha

¹⁵ Düzey 1: Ülke genelindeki eyaletlere göre idari bölünüşü ifade etmektedir.

düşüktür. Atırav (164.250 Tenge) ve Mangistav'da (141.064 Tenge) ücretler diğer bölgelerden oldukça yüksektir. Ücretlerin yüksek olduğu bölgelerde ise petrol ve maden yatakları ile organize sanayi tesisleri yoğun olarak bulunmaktadır. Başkent olma özelliği Almatı'dan Astana'ya geçmiş olmasına rağmen iki şehir arasında belirgin bir ücret farklılaşmasına yol açmamış olduğu görülmektedir. Bunda Almatı'nın daha Çarlık döneminden gelen kurumsal yapının varlığı ve kısmen de olsa sanayi altyapısının yerleşikliği etkili olmuştur. Dolayısıyla şehrin başkent olma avantajını yitirmesine karşın ekonomik olarak güçlü bir potansiyel sunduğu anlaşılmaktadır.

Ekonomik yapının yeniden şekillenmesinin getireceği kurumsal ve organizasyonel yapılar, emek piyasalarının gittikçe daha da hareketlenmesine ve yeni mesleki alanların popüleritesinin de artmasına neden olacaktır. (Экономика и бизнес, 2010: 3) bunun sonucu olarak da işgücünün nitelik yapısının gelişmesi, ücret düzeylerinin daha da iyileşmesi imkânını sağlayacaktır. Ülkede en çok kazandıran meslekler sıralamasında madencilik uzun yıllar başı çekerken, gaz ve petrol uzmanları için ödenen ücretlerde (198.000 – 250.000 Tenge) oldukça yüksektir. Ancak petrol ve maden mühendisliği alanında ise ücretler neredeyse doyma noktasına gelmiştir. (Источник информации: <http://finance.nur.kz/> Erişim tarihi: 15.12.2011) Bankacılık, popüleritesi artan meslekler arasında yer almakla birlikte, küresel krizin yansımaları olarak sektörde çalışanların ortalama ücretleri 2010 yılında, 140.500 Tenge'den 73.900 Tenge'ye gerilemiştir. (Источник информации: <http://finance.nur.kz/> Erişim tarihi: 15.12.2011) Kazakistan'da iş danışmanlığı, inşaat, telekomünikasyon, enformasyon teknolojisi, pazarlama, ekonomi, muhasebe, tasarım, mühendislik ve hukuk alanına yönelik mesleklerin popüler olma konumuna geldikleri gözlenmektedir. Yaşanan istikrarlı ve yüksek düzeyli büyüme performansı, parasal rezervlerde ve ücretlerde sürekli bir artışı beraberinde getirmiş ve sosyal refah düzeyi de nispeten iyileşmiştir. Yapılan hesaplamalara göre de 2003 – 10 arasında Gini katsayısının 0.31'den 0.26'ya gerilemiştir. Bu kapsamda ülkedeki gelir dağılımındaki eşitsizliğin gerilediğini ifade etmek mümkündür. (CIA World Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2172.html> Erişim tarihi: 25.12.2011)

4. Çalışma Hayatı ve Sosyal Güvenlik Sistemi

Bağımsızlıktan sonra Kazakistan'da Sosyal Güvenlik Sisteminin yeniden yapılandırılması ihtiyacı oluşması neticesinde, eski dönemde sosyalist politikalara göre şekillenmiş olan sosyal güvenlik sisteminin daha çağdaş bir yapıya kavuşturulması için çeşitli reformlar gerçekleştirilmiştir.

¹⁶ Bir dolar= 147.89 Tenge'dir. (Ekim 2011 itibarıyla.) Kaynak: Natsionalniy Bank Respubliki Kazakstan: "Amerikanskii Dollar k Kazaskomu Tenge"; <http://www.nationalbank.kz/> (Erişim tarihi: 01.01.2012)

Sosyal kalkınmaya odaklanılan 2030 Ulusal Kalkınma Program kapsamında; Kazakistan'ın sosyal güvenlik sorunlarını çözmek için acilen yeni sosyal güvenlik politikalarının uygulamaya geçirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. (Назарбаев, 1993: 23,31) Kazakistan Sosyal Güvenlik Kanununa göre sosyal güvenlik; “bireyi toplum ve devletin karşılıklı sorumluluğunda” saymaktadır (Madde 3/5). Yapılan reformlar çerçevesinde vergiler düşürülerek net ücret düzeylerinin artırılması hedeflenmiştir. 2008 yılından itibaren ortalama sosyal güvenlik katkı payları işverenler için %30 vergi muafiyetine tabi tutulmuştur. (www.enbek.gov.kz, Erişim tarihi: 13.05.2011) Aile geliri asgari ücretin altında olan aileler için yoksulluk sigortası uygulaması getirilmiştir. 2005–2010 yılları arasında yoksul ailelerin çocuklarının iyi eğitim almaları için “Bolaşak” (Gelecek) Programı uygulanmaya başlanmıştır. Kısaca özetlemek gerekirse, sosyal adalet ilkesinin güçlendirilmesi için sosyal koruma olanaklarının kapsamı arttırılmıştır. (Василенко, 1998: 41–63)

Geniş halk kitlelerinin yaşam standardı yükseltilmeye çalışılmış ve sosyal yardımlar, işsizlik tazminatı, emeklilik sistemi, sağlık ve eğitim sistemi yeniden düzenlenmiştir. Bu bağlamda öncelikli olarak ekonomi güçlendirilmeye çalışılmıştır. (Василенко, 1998: 41–63)

Emek piyasası açısından geçiş döneminin temel özelliklerinden birisini teşkil eden işgücünün kamudan özel sektöre yönelimi ise iş güvencesinin sınırlanması anlamını taşımaktadır. Hâlbuki Sovyet rejimi döneminde herkes sosyal güvenlik kapsamında olup, nakit transferler şeklinde tüketim sübvansiyonları da yapılarak devlet teşebbüsleri eliyle sosyal hizmetler ve sosyal yardımlar gerçekleştiriliyordu. Kazakistan'da 1999 yılında yeni bütçe yasasının kabulü ile sosyal koruma alanında önemli değişiklikler yaşanmıştır. “Yeni bütçe kanununun geçişi öncesinde 1998 itibariyle sosyal yardım türlerine ilişkin sistem son derece karmaşık olup, sistem içinde 47 sosyal yardım alıcı kategorisi ve 202 indirim çeşidi bulunmaktaydı. Yeni sistemde ise bu sayı 14 sosyal yardım türüne dönüştürülmüş olup sosyal yardım kategorilerinin sayısı azaltılırken muhtevası genişletilmiştir.” (Turan, 2006: 94, 95)

Yeni dönemde bu politika terk edilerek sosyal refah sistemine geçilmiş, bu ise kamu harcamalarını düşürmüştür. Geçiş döneminde yürütülen bu uygulamalar, petrol gelirlerinin artmasının ekonomi üzerinde yaptığı olumlu gelişme ile birlikte, bir ölçüde politik bakış değişerek, sosyal harcamaların tekrar artış eğilimine girmesine sebep olmuştur. Yine de ciddi bir artıştan söz etmek, şu an için oldukça güçtür. Örneğin geçiş döneminde eğitim ve sağlık harcamalarının ekonomideki payı %6,1 (1992) iken, bu oran 1999'da %6,5 olarak gerçekleşmiş, sonraki on yılda ise %7'lere (2010) ancak ulaşabilmiştir. (Turan, 2006: 89, 125)

Sosyal güvenlik sistemini 2004 yılındaki Kazakistan Devlet Sosyal Sigorta Fonunun kuruluşu baz alınarak iki döneme ayrılması mümkündür. Her ne kadar Kazakistan'da ilk Sosyal Reform Kanunu 1997 yılında çıkarılmışsa da¹⁷ 2004'e kadar süren eski sistemden kaynaklanan sorunlar nedeniyle, emekli maaşları ya güçlükle ödenebilmiş ya da hiç ödenememiştir. Yeni sistemin devreye girişiyle, sosyal güvenlik primleri bu fonda toplanarak hak sahiplerinin yaşlılık¹⁸, maluliyet, iş kazası, analık sigorta kolları kapsamına dâhil edilmeleri sağlanmıştır. (Государственный фонд социального страхования, 2011: 3–7)

Sosyal güvenlik sisteminin yeni yapılanmasında, tamamlayıcı emeklilik sistemlerine de yer verilmiş olup, sistem üç basamaklı hale dönüştürülmüştür. Birinci aşamada; tüm vatandaşlara eşit olarak sağlanan haklar ile doğum, sakatlık vb. yardımlar söz konusudur. İkinci aşamada; birikimli emeklilik sistemine geçiş ile sağlanan haklar oluşturulmuştur. Üçüncü aşama sosyal güvenlik hizmetlerinde ise; vatandaşların isteğine bağlı olarak sosyal prim kesintilerinin arttırılarak, gönüllü tasarruflarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Böylece, Kazakistan vatandaşlarının sosyal güvenlik kurumlardan aldıkları gelirlerin gelişmiş ülkelerdekilerin seviyesine çıkarılması amaçlanmıştır. (Курманов, 2010: 3–4)

5. Kazakistan'da emek göçü

Günümüzde eski Sovyet ülkeleri, sosyal ve ekonomik yapıları açısından birbirlerinden ayrışmaktadırlar.¹⁹ Keza uluslararası işgücü piyasası, insan potansiyelinin nitelik ve niceliği, sosyal ve ekonomik gelişmişlik düzeyi gibi göstergelere göre de birbirlerinden farklı göç olgularıyla karşılaşmaktadırlar. (Chulanova, 2007: 6-9) Günümüzde Rusya, bu bölgenin ekonomik açıdan en gelişmiş ülkesi konumundadır ve eski Soyuz (Birlik) kökenli göçmen işçiler için de çekim merkezi konumundadır. Rusya'dan sonra Kazakistan da Orta Asya'da göç çekim alanı konumundadır.²⁰

Genişletilmiş istihdam olanakları ile ülke, az gelişmiş ülkelerin vatandaşlarının dikkatini çekmektedir. Kazakistan Cumhuriyeti kökenli emek göçü, transit ve hedef ülke olarak genelde komşular başta olmak üzere (Rusya ve BDT ülkeleri) Avrupa ülkeleri,

¹⁷ Yapılan bu reformla çalışanlardan prim kesintisi yapılmaya başlanmış ve oluşturulan sigorta fonuna kaynak sağlanmıştır.

¹⁸ Yaşlılık sigortası kapsamında emeklilik yaşı kadınlarda 55, erkeklerde ise 61'dir.

¹⁹ Örneğin komşu ülke Özbekistan'ın ekonomi anlayışının küresel ekonomiye adaptasyon yeteneği daha zayıfken Kazakistan'ın ekonomi politikası daha açıktır. Özbekistan ekonomisinde tedrici reform stratejisi uygulanmakta; önemli makroekonomik ve yapısal reformlar ertelenmektedir. Ekonomiye hala devlet bürokrasisi hâkimdir. Kazakistan'da ise yapılan büyük çaplı özelleştirmeler ile ekonomideki bürokratik hâkimiyet azaltılmıştır. Örneğin; Özbekistan'da 1999'da çıkarılan bir yasayla ülkedeki yabancı şirketlere kısıtlamalar getirilmiş ve 50 kadar Türk şirketi kapatılmıştır. Bu gibi uygulamalar sadece Türk şirketleriyle sınırlı kalmamakta, zaman zaman Kazakistan, Kırgızistan gibi komşu ülkelerin şirketleri de bu tür tavırlarla karşılaşabilmektedirler.

²⁰ Yıllık ortalama %9–10, ekonomik büyüme performansı ile Kazakistan Cumhuriyeti dünyanın ilk on beş en dinamik gelişmekte olan ülkesi arasında yer almış olup; bu dinamik yapısı çekim merkezi haline dönüşümünü de teşvik etmektedir. Kazakistan GSYİH'sı kriz olmasına rağmen, 2010'da %7 oranında büyüyebilmiştir. (International Monetary Fund, 2011: 74)

Japonya, Çin ve ABD gibi güçlü ve büyük ekonomilere doğru bir seyir izlemektedir. BM uzmanlarının tahminlerine göre Kazakistan, dünyanın göç ve göç yoğunluğu olan ülkeleri içinde 15. sırada yer almaktadır. (Chulanova, 2007) Bu nedenle, ülke emek göçü ile bağlantılı sorunlar kümesine sahiptir.

Kazakistan İstatistik Kurumunun göç verilerine göre, Kazakistan'ın göç profilini BDT ülkeleri ve diğer ülkeler olmak üzere iki ayrı kategoride ele almak mümkündür. Bu çerçevede (Kazakistanın Demografyalık Zhılnamalığı, 2011: 577); BDT ülkelerinden Kazakistan'a 1999 yılında 39.461 kişi gelmekte iken, bu rakam 2009 yılında 32.075 ve 2010 yılında da 33.857 olarak gerçekleşmiş olduğu kaydedilmiştir. Bu veriler kapsamında Kazakistan'a yönelik BDT ülkelerinden göçün belirtilen yıllar içinde tedrici bir azalma gösterdiği söylenebilir. 1999–2010 yılları arasında gelenlerin içinde Rus ve Özbek kökenli olanlar (1999 yılında 26.719 kişi Rus ve 7.215 kişi Özbek iken 2009 yılında 8.939'unu Rusların ve 18.790'unu Özbeklerin oluşturduğu, 2010 yılına gelindiğinde ise 8.232'sini Rusların, 21.117'sini ise Özbeklerin oluşturduğudur.) en yoğun grupları oluşturmaktadırlar. Kazakistan'a gelen Rusların sayısı azalırken, Özbek'lerin sayısında bir artış gözlenmektedir. Kazakistan'dan dışarıya gidenler içinde de başta Rusya Federasyonu gelmektedir. 1999 yılında gidenlerin 108.115'i Rusya'ya, 4.656'sı Belarus'a ve 3.080'i ise Ukrayna'ya yöneliktir. 2010 yılında ise dışa gidenlerin 705'i Belarus'a, 23.490'ı Rusya'ya, 318'i Özbekistan'a ve 258'i Ukrayna'ya yöneliktir.

Kazakistan'a BDT dışından gelenlerin sayısı 1999 yılında 1.859 kişi iken, bu rakamlar 2009 yılında 9.410 ve 2010 yılında da 8.139 kişi olmuştur. 1999 yılında Almanya ve Moğolistan'dan gelenler ilk sıralarda yer alırken, 2009 ve 2010 yıllarında ise Çin ve Moğolistanlı olanların öne çıktıkları görülmektedir.²¹ Kazakistan'dan yurtdışına gidenlerde ise 1999 yılında 44.707 kişi iken, 2009 yılında 2.258'e ve 2010 yılında ise 1.584'e gerilediği görülmektedir. Dışarıya göçün ilk dönemlerde sayısal olarak yoğun ve Almanya - İsrail ağırlıklı olmasında, bu ülkelere gidenlerin²² Kazakistan'da yaşayan Alman ve Yahudi asıllı kişilerin göçünden kaynaklanmış olması kuvvetlidir. Bu göç hareketliliğinin özellikle ilk yıllarda gerçekleşmiş olmasının arka planında Kazakistan'ın bağımsızlığının verdiği seyahat özgürlüğünün olumlu etkisi kadar, ekonomik sistemin çöküş ve yeniden yapılanma sürecinin meydana çıkarmış olduğu olumsuz ortamın bir sonucu olarak görmekte mümkündür. Tabii ki

²¹ 1999'da gelenlerin; 507'si Almanya, 437'si Moğolistan, 145'i Çin ve 95'i ise Türkiye'den gelenler oluştururken, 2009'da 4.645'ini Çin, 3.501'ini Moğolistan, 386'sını Almanya ve 217'sini Türkiye'den gelenler, 2010 yılında ise 4.020'sini Çin, 2.606'sını Moğolistan, 366'sını Almanya ve 285'ini Türkiye'den gelenler oluşturmaktadır. (Kazakistanın Demografyalık Zhılnamalığı, 2011: 577)

²² 1999'da 40.862 kişi Almanya'ya, 1.585 kişi İsrail'e, 609 kişi ABD'ye, 332 kişi Kanada'ya, 277 kişi Yunanistan'a giderken, 2010'da 973 kişi Almanya'ya, 173 kişi ABD'ye, 145 kişi Kanada'ya ve 90 kişi de İsrail'e gitmiştir. (Kazakistanın Demografyalık Zhılnamalığı, 2011: 577)

bunda etnik unsurların anavatan özlemi ve refah düzeyinin göreceli üstünlüğünün etkisinin yadsınamaz bir gerçeklik olduğu da kabul edilebilir. Nitekim ilerleyen yıllarda dışa göç rakamlarında ortaya çıkan hızlı düşüş bu yöndeki kanaati büyük ölçüde doğrular niteliktedir.

2010 yılında emek göçünün bir önceki yıla göre %19,5 arttığı, göç edenlerin %54'ünü kadın çalışanların oluşturduğu kaydedilmiştir. Göç edenlerin içinde %23,8'ini on beş yaşın altındakiler oluşturmaktadır. Uluslararası göç veritabanına göre Kazakistan'a ortalama göç oranının 2010–15 arasında net binde 1,2 olarak gerçekleşmesi beklenmektedir. (International Organization for Migration; <http://www.iom.int/jahia/Jahia/kazakhstan>, Erişim tarihi: 17.12.2011)

Komşu ülkelere göre Kazakistan'ın ekonomik durumunun daha iyi olması bu ülkeyi çekim merkezi konumuna getirmektedir. Ancak bu çekiciliğinin dışında bağımsızlık sonrası uluslaşmanın getirdiği yapılanmanın bu ülkedeki etnik unsurların eskiye göre önemlerini kaybetmeleri sonucunu doğurarak anavatanlarına yönelik hareketliliklerini arttırmıştır. Sovyet döneminde Kazakistan nüfusunun yarıya yakınına oluşturan Rus kökenli vatandaşların 1990 yılı sonrasında yaklaşık 2.5 milyonunun²³ ülkeden ayrılmış oldukları tahmin edilmektedir.

Kazakistan'a yönelik göç hareketliliğini ifade eden verilerin dışında bilinen, fakat tam olarak yansıtılamayan bir gerçekte bulunmaktadır. “Oralman”²⁴ olarak da tanımlanan Kazakistan dışında yaşayan Kazak kökenlilerin ülkeye geri dönüşlerini teşvik edici yönde yönetim tarafından çabaların olduğu bilinmekle birlikte, ne kadarının ülkeye dönmüş olduklarına ilişkin ise sağlıklı bir veri bulunmamaktadır. (Садовская, 2001: 107)

Yabancı istihdamı için sınırlı yasal çerçevenin oluşu nedeniyle de, çoğu göçmen işçi, düzensiz çalışmakta ve sosyal güvence kapsamı dışında kalmaktadır. 2006 yılı ortalarında hükümet; göçmen işgücünün belirli kategorileri için bazı düzenlemeler getirmiştir. (International Organization for Migration, 2011) Ancak, bu girişimlerin Kazakistan'a gelen göçmen işçilerin statülerinin yasallaşması ve yasal korunma alanları içine alınmaları bakımından ilerleme sağlanabildiğini ise ileri sürmek mümkün gözükmemektedir.

Sonuç yerine

Sovyet döneminin geniş topraklı, düşük nüfus yoğunluklu ve nüfusu içerisinde en yoğun Rus kökenlilerin olduğu yer hüviyetindeki Kazakistan, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası sistemsel bir çöküş yaşamıştır. Ancak ülkenin sahip olduğu doğal zenginlikler, mali

²³ Bkz., International Organization for Migration, 2011: A.g.m.

²⁴ “Oralman” terimi, etnik olarak ‘Kazak’ olup anavatan dışında yaşayanlar için kullanılmaktadır. Kazak Devleti Oralman'ların geri dönmeleri için 2009–11 arasında “Nurlu Göç” isimli bir proje geliştirmiştir. Bu proje kapsamında dünyadaki 40 ülkeye dağılmış olan Kazak diasporasının (Özbekistan 1 milyon, Çin 1,5 milyon, Rusya 0,5 milyon, Türkmenistan 100 bin, Moğolistan 80 bin, Kırgızistan 45 bin, sayısı tam olarak bilinmeyen İran, Türkiye ve Afganistan'daki Kazaklar.) ülkelerine geri dönmesi hedeflenmektedir. Programma, (2008), ““Nurlı Köş’ na 2009–2011 godı”, Utverjdjena, postanovleniem Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot “2” Dekabry, No:1126

sıkıntılarının daha kısa ve düşük volatilité de atlatılması fırsatı da yaratmıştır. Sosyalizmden piyasa ekonomisine geçiş yönünde atılması gereken siyasal ve ekonomik adımlar bakımından yavaş bir gelişme göstermiş olmasına karşılık, ülkenin ekonomik zenginliklerinin sağladığı getiriler, yönetime yönelik muhalif etkenlerin de bir ölçüde düşük kalmasını sağlamıştır.

Kazakistan 21. yüzyılda önemli bir ülke olmayı vaat etmektedir. Ülke genelinde işsizlik azdır. Buna paralel olarakta ülkenin gelişmekte olan bir emek piyasası vardır. Ancak maaşlar ve iş bırakmada ödenen tazminatlar, çalışanları memnun etmemektedir. Sendikalaşma ve iş hukuku konusunda yapısal problemler varlığını sürdürmektedir. Ayrıca asgari ücretin 110 dolar civarında olması, işverenler için maliyetleri azaltırken çalışan kesimde memnuniyetsizliklere sebep olmaktadır. Ülke ekonomisinin küresel ekonomiye entegrasyonu arttıkça çalışma hayatıyla ilgili sorunların niteliği de farklılaşmaktadır. Mevcut işgücünün dünya standartlarında eğitilmesi gereklidir. Bölgesel düzeyde gelir dağılımı adaletsizliği sürmektedir.

Kazakistan eski sistemden devraldığı sosyal güvenlik sistemini gerçekleştirdiği reformlar ile yenilemektedir. Sistem için büyük sorun olan kaynak teşekkülü, vatandaşlardan ve işverenlerden pirim ödemeleri alınarak sağlanmıştır. Kazakistan vatandaşlara sağladığı sosyal yardımları arttırarak modern bir refah devleti olmak için çalışmaktadır.

Ülkenin emek göçü profilli de son derece ilginçtir. Kazakistan doğal kaynaklarının bolluğu ve teknik işgücüne olan ihtiyacından ötürü bir çekim merkezi olmuştur. Kayıt dışı istihdamın özellikle göçmen işçiler için geçerli olduğu söylenebilir. Ülkede uluslararası yasadışı emek göçünün hemen hemen bütün türleri mevcuttur. Kazakistan, Avrupa'ya ve Güney Doğu Asya ülkelerine giden işçi göçmenler içinse bir transit geçiş bölgesi olmuştur. Kazakistan özellikle Kazak Diasporası'nın (Oralman'ların) geri dönüşlerini teşvik eden yasalar çıkarmaktadır. Bu durum ülkenin göç akışkanlığını arttırmaktadır.

Kazakistan'ın düşük hacimli serbest piyasa yönündeki adımlarına karşılık, doğal zenginliklerin ülkenin geleceği için yarattığı fırsatların rasyonel biçimde değerlendirilmesi, içinde bulunduğumuz yüzyılın Kazak halkı ve devleti için uluslararası alanda daha yüksek pozisyonlarda yer alabilmeyi amaçlayan hedeflere ulaşabilmeyi de mümkün kılabilecektir.

Kaynaklar

Agency of Statistics of the Republic of Kazakhstan: Statistical Yearbook of Kazakhstan (Astana: Agency of Statistics of the Republic of Kazakhstan, 2010); <http://www.stat.kz/Pages/default.aspx> (Erişim tarihi: 09.09.2010).

Chulanova, Z., (2007), "Problems with Labour Migration in Kazakhstan", KCTOS: Knowledge, Creativity and Transformations of Societies Vienna, 6 to 9 December. http://www.inst.at/kctos/speakers_a-f/chulanova.htm (Erişim tarihi: 16.12.2011).

CIA World Factbook, (2011), "Gini index of Kazakhstan", <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2172.html> Erişim tarihi: 25.12.2011).

<http://referat-kursoyaya.repetitor.info> (Erişim Tarihi: 18.10.2010).

International Monetary Fund, (April 2011), "Regional Economic Outlook, Middle East and Central Asia provides an in-depth look at the Middle East, North Africa, Afghanistan, and Pakistan (MENAP) region, As well as the Caucasus and Central Asia (CCA). Four chapters deal with MENAP oil exporters, MENA".

International Organization for Migration; <http://www.iom.int/jahia/Jahia/kazakhstan>, (Erişim tarihi: 17.12.2011).

Kazakhstan Respublikası Statistika Agantığı, (2011), "Kazakhstanın Demografıyalık Zhılnamalıgı", KRSA. Yayınları, Astana.

Kazakistan Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, www.enbek.gov.kz (Erişim tarihi: 13.05.2011).

Olivier R., (2009), "Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi", Metis Yayınları, İstanbul.

Saidov, A. (2010), "В Казахстане будет создана программа государственного регулирования рынка труда", *Zakon Dergisi*, Sayı:94, Almatı, s.7-13

The World Bank, (2011), "Data and Statistics for Kazakhstan", Foreign Direct Investment, <http://www.worldbank.org.kz/> (Erişim tarihi: 23.12.2011).

Turan, G., (2006), "Sovyet Sonrası Orta Asya; Sosyalist Devletten Sosyal Devlete Geçiş", Tasam Yayınları, İstanbul.

Uludağ, İ. (1992), "Sovyetler Birliği Sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Türk Gruplarının Sosyo-Ekonomik Analizi; Türkiye ile ilişkileri", TOBB Yayınları, İstanbul.

Zorlu, K. (2008), "Kazakistan Ekonomisine Güncel Bir Bakış", *Yankı Dergisi*, (<http://www.yanki.com.tr/yazigoster2.asp?yazarid=18&id=252> Erişim tarihi: 12.10.2011)

Бандман, М.К., (1996), "Место Транссиба в экономике России после распада СССР", Институт экономики и организации промышленного производства, (Российская академия наук).

Бейсенов С., (1993), "Инфраструктура рынка труда", *Человек и труд*, № 1, p.5-29.

Василенко В.Н., (1998), "Основы национальной безопасности и устойчивого развития Казахстана: стратегия, приоритеты и механизм обеспечения", *Казахстан-Спектр*, № 2. - p. 41–63

Вечерние новости., (2010), "В Казахстане наблюдается оживление на рынке труда", 13.08.2010г., ТВ Хабар.

Гайдар, Е. Т., (2010), "Кризисная экономика современной России:

Государственный фонд социального страхования, (2010), "8–9 июня состоялась международная конференция на тему: Социальное обеспечение в условиях мирового кризиса: национальные ответы на вызовы дня", Астана.

Источник, (1991), "Статистический сборник по отдельным показателям всесоюзных переписей населения 1939, 1959, 1970, 1979, 1989 гг. Алма-Ата, p.76

Курманов, А., (2010), "Логика реформы. Социальное обеспечение в контексте Конституции РК", Республиканская газета, *Казахстанская правда*, (19. Yıl; Sayı: 5), p.3–4

Министерство труда и социальной защиты населения, (2011), "Республики Казахстан у. Современное состояние рынка труда в Республике Казахстан и меры по обеспечению занятости целевых групп населения", Астана.

Назарбаев Н.А., (1993), "Еще жива надежда на здравый смысл и разумную интеграцию содружества" // Форум: проблемы содружества, Альманах "Форум". С. 19). 41 См.: Известия. 5 июня. С. 5; Тимофеев Т. Противоречия и проблемы в развитии Содружества.

Названы самые востребованные специалисты в Казахстане, (2011), "Лед на рынке труда тронулся, и возросшая в этом году потребность в кадрах - тому подтверждение", Источник информации: <http://finance.nur.kz/> (Erişim tarihi: 15.12.2011).

Национальный Банк Республики Казахстан; Американский доллар к казахскому тенге; <http://www.nationalbank.kz/> (Erişim tarihi: 01.01.2012)

Программа, (2008), "«Нұрлы көш» на 2009 – 2011 годы", Утверждена, постановлением Правительства Республики Казахстан от «2» декабря, № 1126.

Садовская Елена Юрьевна, (2001), "Миграция в Казахстане на рубеже XXI века : основные тенденции и перспективы", Фалым, Almatı.

Статистический пресс-бюллетень, №3.- Алматы: Казинформцентр, 1994

тенденции и перспективы", Институт экономики переходного периода, Moscow.

Терещенко, С., (1993), "Казахстан: экономика, реформа, рынок", Ин-т экономики РАН.

Фомин, А., (2006), "Экономический потенциал и инфраструктура финансовых рынков.", Республики Казахстан. Аналитический доклад, Москва.

Шеретов, С. Г., (2003), "Новейшая история Казахстана: 1985-2002 г.", Юрист, Almatı.

Экономика и бизнес., (2010), "Международный эксперт оценил рынок труда в Казахстане", Казахстанский рынок труда испытывает текучку кадров, Алматы.